

مقدمه

بسیاری بر این باورند که تأثیرات اجتماعی آشکارند و شناسایی آن نیاز به مطالعه جداگانه ای ندارد یا این که به اندازه ای این تأثیرات پیچیده اند که نمی توان آنها را شناسایی نمود. باید توجه داشت که اولاً تأثیرات اجتماعی کوچک و ناچیز نیستند. چه بسا که نگرانی های فزاینده در خصوص پیامدهای اجتماعی پایداری توسعه را به عنوان هدف غایی با مانع جدی روبرو نموده است. ثانیاً درک تأثیرات اجتماعی تنها از طریق پژوهش توسط متخصصان آن آشکار می گردد. اما متأسفانه در ایران پژوهشهایی از این جنس انجام نمی شود و بعضاً اگر هم این مطالعات انجام شده باشد از جنس پژوهش برای رفع تکلیف می باشد. پروژه ساخت سد کمال صالح نیز از این قاعده مستثنی نبوده است. در اوایل دهه هفتاد شمسی با توجهات فنی و اقتصادی ساخت و اجرای آن با هدف کنترل سیلاب و ذخیره آب به منظور بهبود وضعیت اجتماعی، اقتصادی و اکولوژیکی نواحی پایاب و تامین بخشی از آب شرب و بهداشتی مراکز شهری در دستور کار قرار گرفت. در فاز مطالعاتی شرکت مهندسین مشاور به بررسی و پیش بینی اثرات محیط زیستی سد مذکور پرداخته اما به دلیل نقص روشی، محتوایی و نقص در آمار و اطلاعات قابلیت استناد و بهره برداری را ندارد. از طرف دیگر سد کمال صالح با هزینه نهایی ۳۰۰ میلیارد تومان و با انشعاب ۱۷۰۰ لیتر بر ثانیه جهت مصارف شرب شهر اراک پروژه ملی با اهمیتی در حوزه سیاسی و امنیتی محسوب می گردد و پیامدهای اجتماعی مثبت و منفی زیادی با خود به همراه داشته است. با توجه به گذشت یک دهه از ساخت سد و در دست نداشتن اطلاعات متقنی در رابطه با عملی شدن پیش بینی های صورت گرفته در آغاز طرح، مطالعه برای مستند کردن تأثیرات اجتماعی این اقدام توسعه ای در راستای اصلاح و کاهش پیامدهای منفی نمونه های تطبیقی ضرورتی انکار ناپذیر است که در این بررسی به آن پرداخته می شود.

اهداف تحقیق

- ۱- بررسی ضرورت احداث سد کمال صالح اراک
- ۲- توصیف اقدام (سیاستگذاری، ریزی، اجرای فرایند ساخت و مشخصات فنی سد کمال صالح اراک)
- ۳- شناسایی و بررسی محدوده های تأثیر سد کمال صالح
- ۴- بررسی تأثیرات اجتماعی سد کمال صالح در روستاهای غرقاب شده
- ۵- بررسی تأثیرات اجتماعی بوجود آمده در محدوده تأثیر سد کمال صالح اراک
- ۶- بررسی رضایتمندی و نگرش شهروندان اراکی در مورد سد کمال صالح و خواص کمی و کیفی آب شرب مصرفی شان پس از ساخت آن

فرایند اجرایی بررسی اثرات اجتماعی سد کمال صالح

با توجه به آنچه در بخش مرور ادبیات نظری و تحقیقات انجام شده در این حوزه آورده شد برای بررسی اثرات اجتماعی سد کمال صالح اراک فرایند زیر صورت بندی شده است دامنه یابی شامل، ضروت و لزوم اقدام توسعه ای مذکور (ساخت سد کمال صالح)، توصیف اقدام، شناسایی محدوده های تأثیر سد بررسی اثرات اجتماعی سد کمال صالح در روستاهای غرقاب شده شامل بررسی وضعیت نحوه سکونت روستاییان جابجا شده قبل و بعد از ساخت سد، بررسی وضعیت اشتغال روستاییان جابجا شده قبل و بعد از ساخت سد، بررسی نگرش و رضایتمندی روستاییان جابجا شده نسبت به قیمت گذاری اراضی و باغات، بررسی نحوه استفاده روستاییان جابجا شده از پول دریافتی شان، بررسی اثرات به وجود آمده پس از ساخت سد در شبکه ارتباطات اجتماعی روستاییان جابجا شده، بررسی وضعیت آسیبهای اجتماعی بین روستاییان جابجا شده.

بررسی اثرات اجتماعی سد کمال صالح در روستاهای حوزه سد شامل، سنجش نگرش مردم روستا نسبت به تغییرات در کیفیت زندگی در روستاهای حوزه سد، سنجش سرمایه اجتماعی روستاهای حوزه سد قبل و بعد از احداث سد، سنجش نگرش مردم روستا نسبت به تغییرات در احساس امنیت در روستاهای حوزه سد، سنجش نگرش مردم روستاهای حوزه سد به ساخت سد، سنجش نگرش مردم روستا نسبت به تغییرات مهاجرت و اشتغال در روستاهای حوزه سد، سنجش نگرش مردم روستا نسبت به تغییرات به وجود آمده در محیط طبیعی روستاهای حوزه سد نگرش سنجی از شهروندان اراکی در مورد سد و خواص کمی و کیفی آب شرب مصرفی شان پس از ساخت سد کمال صالح

مواد و روش ها

روش تحقیق روش ترکیبی است. در مرحله کمی؛ پس از ارزیابی تحقیقات و نظریات مرتبط با موضوع همچنین گردآوری و مطالعه اسناد و گزارشات مهندسین مشاور طرح متغیرهای تحقیق شناسایی و طبقه بندی شده و چارچوب و مدل کار ترسیم گردید. در نهایت با استفاده از گویه سازی، پرسشنامه ها تنظیم شد. در مرحله کیفی، با استفاده از تکنیک Focus Group و مصاحبه به جمع آوری اطلاعات پرداخته شد. همچنین برای دستیابی به بخش دیگری از اهداف طرح مذکور با روش تحلیل ثانویه گزارشات و آمارهای استخراج شده موجود به جمع آوری اطلاعات پرداخته شد. برای دامنه یابی و شناسایی ابعاد پروژه بر اساس مدل و چارچوب کار با مراجعه به محل ساخت سد با روش مشاهده مستقیم و مصاحبه محدوده های تأثیر سد و ذینفعان شناسایی گردید. در ادامه با توجه به محدوده های تأثیر و متفاوت بودن ذینفعان اثرات اجتماعی سد مذکور در هر یک از آنها مورد بررسی قرار گرفت

جامعه آماری تحقیق زیر را میتوان در سه گروه تقسیم بندی نمود: گروه اول: خانوارهای روستایی جابجا شده از روستاهایی که به جهت ساخت سد تخلیه و غرقاب شده اند. گروه دوم: خانوارهای روستایی ساکن روستاهایی که در محدوده اثر غیرمستقیم ساخت سد قرار گرفته اند. گروه سوم: خانوارهای ساکن در شهر اراک می باشد. نمونه اول شامل ۱۰ خانوار از سرپرست خانوارهای جابجا شده که به شکل هدفمند انتخاب شده است، برای جامعه آماری دوم محققین با توجه به اهداف طرح، ۳۰ روستا که تحت تأثیر ساخت سد قرار گرفته اند از جامعه آماری مدنظر انتخاب نموده اند، این روستاها از روستاهای مجاور رودخانه قلعه نو، روستاهای مجاور رودخانه بزرگ، روستاهای بین دو رودخانه و همچنین روستاهای در امتداد خط لوله انتقال آب سد انتخاب شده اند. برای جامعه آماری سوم نیز ۱۵۰ خانوار ساکن در شهر اراک به شیوه نمونه گیری تصادفی طبقه بندی شده انتخاب شده اند. این مناطق عبارت از مناطق کوی امام علی، خرم، شریعتی، جهانگیری و کوی شهر صنعتی می باشد.

نتایج و یافته ها

بر اساس نتایج بدست آمده از مصاحبه با روستاییانی که برای ساخت سد از روستای خود نقل مکان کرده بودند، مشخص شد که بیشتر آنها از وضعیت خود ناراضی بودند، این که هنوز بعد از این سالها نتوانسته اند شغل مناسبی پیدا کنند، فرزندان آنها بیکارند و از اقوام و آشنایان خود دور افتاده اند. بیشتر این افراد پول دریافتی خود را صرف خرید منزل مسکونی در اطراف شهرها کرده اند و در مناطق حاشیه شهرها سکونت دارند.

با در نظر گرفتن شاخص های ارزیابی سد کمال صالح در محدوده اثر غیر مستقیم (روستاهای اطراف سد) در هفت زمینه اصلی کیفیت زندگی، سرمایه اجتماعی، احساس امنیت، اشتغال، مهاجرت، محیط زیست و رضایتمندی از ساخت سد، امتیازات ترکیبی، میزان تحقق اهداف بررسی شد. که با توجه به تحلیل شاخص ها و معیارهای ارزیابی سد کمال صالح در محدوده اثر غیر مستقیم، درصد بیشتر پیش بینی هایی که در مطالعات اولیه و پایه طرح مبنی بر ارتقای یک سری از متغیرهای اجتماعی اصلی همچون کاهش مهاجرت روستاییان به شهر و افزایش سطح کیفیت زندگی آنها صورت گرفته بود، عملی نشده است. البته در مواردی چون بهبود کیفیت جاده ها و ارائه تسهیلاتی همچون تلفن همراه نتایج مطلوب در روند اجرا و بهره برداری از طرح مشهود است. در تحلیل این شاخصها نکته قابل توجه این است که روستاییان در حیطه مشارکت در حوزه امورات سد نگرش کاملاً مثبتی دارند، اما این پتانسیل در عمل بالفعل نشده است و مسئولین طرح چه در مرحله ساخت و چه در مرحله بهره برداری از این پتانسیل استفاده موثر و مفید را نکرده است. در صورتی که جلب مشارکت روستاییان می توانست بسیاری از هزینه هایی

بحث و نتیجه گیری

آنچه در این مطالعه ذکر شد، در واقع مجموعه تأثیرات اجتماعی بود که به واسطه ساخت سد کمال صالح در محدوده های اثرگذار آن از دید و نگاه مردم ایجاد شده است. همان طور که در جای جای این بررسی آورده شد، اقدام توسعه ای از هر نوع (برنامه، سیاست و طرح) به شرطی می تواند در مسیر توسعه پایدار اثرگذاری مثبت داشته باشد و کنشگران را به عنوان عامل و ذینفع فرایند توسعه بهره مند نماید، که پایداری آن در همه ابعاد خصوصاً ابعاد اجتماعی (که معمولاً مغفول می ماند) تضمین شود. هدف ارزیابی اجتماعی این است که با مدیریت تغییرات اجتماعی ناشی از پروژه، به طرفداران و تصمیم گیرندگان اجازه دهد تصمیمات اجتماعی مسئولانه تری را اتخاذ کنند و پاسخگویی بیشتری به فرایند تصمیم گیری خویش داشته باشند. تحلیل پیامدها و اثرات اجتماعی سد کمال صالح از نگاه مردم نشان داد که برخی از نتایجی که برای ساخت سد پیش بینی شده بود عملی نشده است. در واقع در تمامی اقدامات توسعه ای تحقق برخی از اهدافشان ممکن است مستلزم عدم تحقق برخی دیگر باشد و این مساله انتخاب معیارهای تصمیم گیری را پیچیده می نماید. برای مثال از مشکلات معمول در اجرای پروژه های سدسازی اختلاف و درگیری بین کارشناسان و مردم محلی است که در منطقه مخزن سد زندگی می کنند و یا زمین هایشان در این مکان واقع شده است، که سد کمال صالح نیز با این مشکل روبرو بوده است. معمولاً در این مواقع سیاستهای جبران خسارت مانند اسکان مجدد یا خسارت نقدی اجرا می شود، اما شیوه اجرای این سیاستها اهمیت بسیاری دارد. استفاده از شیوه های صحیح تسهیل گری و افزایش مشارکت مردم محلی ضمن این که کمک می کند نیازهای واقعی آنان در پروژه گنجانده شود، با تسهیل روند اجرا به کاهش هزینه های مختلف اجتماعی، اقتصادی طرح منجر می گردد و به پایداری بیشتر منتهی می گردد.

که کارفرما در مرحله ساخت (زمان طولانی، هزینه بالای تملک اراضی، ایجاد نگرش منفی در جامعه مورد نظر نسبت به سد و امثالهم) متحمل شد را کاهش دهد. این در حالی است که در طرح های مشابه ای که با روشهای صحیح تسهیل گری و جلب مشارکت مردمی انجام شده است، نتایج مثبت آن قابل ردیابی است. تأثیر منفی در حوزه اشتغال در نگرش روستائیان ایجاد شده است، چرا که افرادی که جابجا شده اند، درواقع شغل اصلی خود را (کشاورزی) از دست داده، از طرف دیگر جذب فرهنگ و اقتصاد شهر نشده و انتقال از شیوه زندگی روستایی به زندگی شهری در بین آنها کامل صورت نگرفته است، همین امر به نارضایتی آنها و ایجاد تأثیر منفی منجر شده است. ساخت سد بر احساس امنیت روستائیان تأثیر مثبت داشته است، آنها معتقدند که ساخت سد امکان کنترل حوادث طبیعی همچون سیلاب بیشتر نموده است. بیشترین تأثیر اجتماعی منفی سد کمال صالح مربوط به کیفیت زندگی روستائیان و بیشترین تأثیر اجتماعی مثبت آن افزایش احساس امنیت و سرمایه اجتماعی روستائیان ساکن در محدوده نفوذ سد می باشد. نگرش شهروندان پیرامون تغییرات کمی و کیفی آب پس از ساخت سد سنجیده شد. با توجه به تحلیل شاخص ها و معیارهای ارزیابی سد کمال صالح در محدوده هدف، رضایت از ساخت سد، تغییر در رنگ و طعم آب و در حالت کلی افزایش نسبی کیفیت آب از اثرات مثبت سد در محدوده هدف می باشد. البته لازم به توضیح است که پاسخها با توجه به منطقه محل سکونت واریانس و پراکندگی دارد. این واریانس در نتیجه نهایه نیز تأثیر گذاشته است و نوسان پاسخها در دو سمت مثبت و منفی طیف باعث شده تا افزایش کیفیت آب به عنوان اثر مثبت ساخت سد کاهش یابد. نارضایتی از نحوه توزیع آب مصرفی، نارضایتی از میزان آب مصرفی (فشار آب)، افزایش رسوبات آب مصرفی اثرات منفی ساخت سد کمال صالح در جامعه هدف می باشد. بیشترین افرادی که نگرش مثبت نسبت به کیفیت آب داشته اند ساکن در منطقه فوتبال هستند و بیشترین افرادی که نگرش منفی نسبت به کیفیت آب مصرفی داشته اند در مناطق شهر صنعتی و جهانگیری ساکن هستند. در حالت کلی شهروندان نسبت به این سد نگرش تقریباً مثبتی داشته اند. اما نگرش شهروندان ساکن در مناطق مختلف شهر در این باره متفاوت بوده است، به طوری که ساکنین منطقه فوتبال و جهانگیری تنها شهروندانی بوده اند که نسبت به سد نگرش خیلی مثبت داشته اند و نگرش اکثر ساکنین منطقه شهر صنعتی به سد خیلی منفی بوده است، بیشتر ساکنین منطقه خرم نیز نگرششان به سد منفی بوده است.

جمهوری اسلامی ایران

وزارت نیرو

شرکت سهامی آب منطقه ای مرکزی

کمیته تحقیقات

(طرح تحقیقات کاربردی)

گزارش نهایی

بررسی اثرات اجتماعی تاسیسات آبی اجرا

شده در استان مرکزی

با تأکید بر سد کمال صالح

مجری: گروه پژوهشی توسعه اجتماعی جهاد دانشگاهی

واحد استان مرکزی

پژوهشگر: مهدی مبارکی. زهره شهبازی.